

KANT IN TURNHOUT (19de-20ste EEUW)

Eugeen VAN AUTENBOER

Een paar eeuwen geleden genoot Turnhout in de Kempen en over de grenzen een zekere faam voor het vervaardigen van kant.

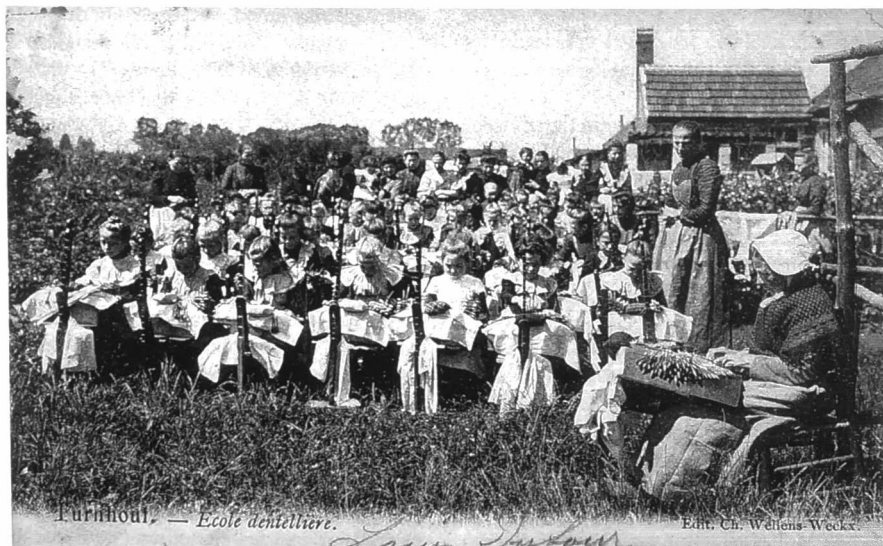
Kant is een product van kunstvaardige handen dat in tegenstelling tot de artistieke waarde weinig materiële voordelen aan de werkers verschaft. Inderdaad, vrouwen jonge meisjes en kinderen konden eertijds de schamele inkomsten van een gezin aanvullen met hun handenarbeid. De kantwerksters zorgden dat het magere loon van de werklieden in de textiel- en later de papiernijverheid min of meer draaglijk werd.

Wat is er in Turnhout na 1918 gebeurd? De eens zo bloeiende kantnijverheid is een lang-

zame dood gestorven. Verschillende oorzaken kunnen hiervoor ingeroepen worden.

1. De sociale toestanden werden langzaam verbeterd. Het klossen van kant kon maar geringe inkomsten waarborgen. Vrouwen en meisjes verkozen het werk in de fabrieken ofwel, dankzij de ontwikkelingen van het onderwijs, het schrijfwerk op een kantoor.
2. Het maken van kant is een kunst die veel en langdurige oefening vereist naar gelang de soort en de aard der stukken. Veel kantwerksters schrokken van de lange opleiding en wensten een gemakkelijker leven

Kantwerkers kwamen met goed weer dikwijls bij elkaar om samen kant op het kussen te toveren. Turnhout omstreeks 1900 (bron: Stadsarchief Turnhout)

Turnhout. — Ecole dentellière.

Echt. Ch. Wellens-Wecker.

Louis Jufour

te leiden. De magie van het witte kunstwerk liet hen dan ook onberoerd.

3. Een niet te onderschatten factor voor het wegdeemsteren van de Turnhoutse kantnijverheid dient ook gezocht in de concurrentie van de goedkope machinale kant en ook de invoer van de mindere kwaliteit uit het Verre Oosten. Het wekt dan ook geen verwondering dat Turnhout zijn bekendheid als stad van de kant heeft verloren.
4. De daling van de vraag en de populariteit van kant is eveneens te wijten aan de grillen van de dikwijls veranderende mode die geen kant wilde verwerken.
5. Een andere niet te verwaarlozen oorzaak voor het uitsterven van de Turnhoutse kantnijverheid is het feit dat Turnhout zelf geen eigen soort heeft geproduceerd. Het zal wellicht veel mensen verwonderen - het is een pikante vaststelling - dat er geen Turnhoutse kant bestaat of heeft bestaan. Het was een navolging van soorten uit andere steden. Buiten de kunstige kantwerken werd er door de jonge werksters vooral meetkant geleverd.

Er dient ook opgemerkt dat in Turnhout vooraf gewerkt werd in opdracht van handelaars uit de stad, maar ook kooplieden uit andere steden.

Ouderdom

Het vroegste spoor van kant dat tot op heden werd teruggevonden dateert van het eerste kwart van de zeventiende eeuw. In de rekeningen 1614-1615 van H. van der Schoot, rentmeester van de prins van Oranje voor het Land van Turnhout staat het volgende te lezen (fol. 110vo):

“Alsoo S(yne) F(urstelyke) G(enade) hadde doen maken op het Baghynhof tot Turnhout diversch spelwerk den rendant belast tselve te betalen ende aan desselfs huysvrouw dat te versorghen ende op Breda te seynden gelyck sy dat gedaen heeft als blyckt by sekere missive van My vrouwe de Molle staetvrou van Haere F. G., soo

heeft hy rendant daer voor betaelt aen vier diversche bagynkens xxxvi L. IX st.”

Het kan verwondering wekken dat het hof te Breda te Turnhout kant bestelde, en dan nog bij de begijntjes. Het hof van de Oranjes van Breda hield nauwe contacten met de bewoners van het kasteel van Turnhout. Deze zouden in de volgende jaren toenemen. Er liep toen geen grens tussen Noord-Brabant en de Kempen.

De stichting van het Turnhouts Begijnhof staat nog altijd niet nauwkeurig vast. Het zou reeds van in de 14de eeuw bestaan hebben en werd op het einde van deze eeuw rijkelijk door Maria van Brabant begiftigd. Een begijnhof was vroeger een toevlucht voor godsdienstige vrouwen die ongehuwd waren gebleven ofwel als weduwen door het leven moesten gaan. Ze woonden alleen in een klein huisje ofwel samen in een convent. Het voordeel van hun status bevond zich erin dat zij konden uitreden zonder moeilijkheden.

Sommige begijntjes hadden van huis uit kapitaal genoeg om onbekommerd door het leven te gaan, maar de meeste onder hen moesten hun dagelijks brood verdienen. Dit deden ze door typisch vrouwelijke vaardigheden : naaien, borduren en kant klossen. Er waren er ook enkele die school hielden voor jeugdige kinderen, tot zelfs een kostschool. Zij leerden hun leerlingen niet alleen de verschillende handvaardigheden, maar ook lezen, schrijven en catechismus. Zelfs een Franse school bestond er.

Reeds in 1637 vernemen we dat op het Begijnhof kantwerken werd aangeleerd. Het weeskind Anneken Hermans werd er bij begijntje Cornelle Ryssels aanbesteed om te leren lezen, schrijven, naaien en “spellewerck” maken.

Een attestatie van 1710 leert ons dat het 66-jarige begijntje Elisabeth van Eersel 46 jaar geprofest was en sinds 36 jaar een school voor jonge dochters openhield. Zij bracht werklustige meisjes niet alleen “de fransche

tale" bij, maar onderwees hen ook in het "spellewerck".

Een ander begijntje, Maria Anna Jansen, woonde samen met drie andere zusters die het kantwerken beoefende: samen verleenden zij onderdak aan vier kinderen.

Kapelaan Petrus van Broekhoven, broeder van deken Adriaan, zorgde tot aan zijn overlijden in 1738 voor een school waar arme meisjes vooral "spellewerck" konden leren.

Het mag zonder vrees voor tegenspraak gesteld worden dat de Turnhoutse begijnen veel bijgedragen hebben om de kunst van het kantklossen in Turnhout levendig te houden, maar ook oog hebben gehad - al was het zeer beperkt - voor de geestelijke vorming van hun jonge leerlingen.

Een tweede centrum van de kantproductie moet gesitueerd worden in het weeshuis. Door testament van 5 december 1666 was het opgericht na het overlijden van Anna van de Plas († 26 december 1664) en haar broer Cornelis († 23 oktober 1669). Het bevatte een afdeling voor meisjes en een voor jongens. De jongens werden opgeleid tot "profytighe ambachten" en de meisjes tot "goet eerlyck handwerck" dat in het begin bestond in leren breien. Na afschaffing van de jongensafdeling werd voor de meisjes een soort vakschool gevormd waar ook kant op het programma stond. De kant die daar vervaardigd werd, vond zijn weg naar de handelaars. De bewaard gebleven rekeningen geven ons een idee van de opbrengst van de vervaardigde kant: 4330 guld. 17 1/3 st. (rek. 1731-1735) maar volgens de rekeningen 1774-1775 waren de inkomsten gedaald tot 922 guld. 18 st.

In de 18de en 19de eeuw (tot 1870) waren er dus in Turnhout twee centra waar kant werd aangeleerd en geproduceerd: het Begijnhof en het weeshuis. Daarnaast diëffen verder gerekend te worden de talrijke kantwerksters die ook enkele leerlingen aannamen. Hoeveel van dergelijk minischooltjes waren er actief? We hebben weet van volgende schooltjes:

1812 Une école de dentelles

1816 6 kantschooltjes

1817 7

1826 schooltjes die verschilden in het aantal leerlingen van 7 tot 40, alles samen 449 meisjes

1856 26 met 8 tot 48 werkstertjes

1902 in de provincie Antwerpen werden toen nog 7 scholen geteld die alle te Turnhout gevestigd waren. De 6 voornaamste waren in 1910 met de nieuwe beroepsschool in de Klinkstraat verbonden.

Deze privéschooltjes waren alleen gericht op het aanleren van de kantstiel maar hun tijd was voorbij. Het was, door de ontwikkeling van het onderwijs en de langzame ontvoogding van de vrouwen, de beurt aan de beroepsscholen. Deze inrichtingen behartigden niet alleen de opleiding tot kantwerksters, maar behartigden tevens een algemene houding.

De zusters van het H. Graf zorgden niet alleen voor een kostschool, maar richtten in 1871 een beroepsschool in met een kantafdeling die tot in 1931 bleef werken. Bovendien zorgden zij in 1910 voor een kantafdeling in de pas opgerichte parochie van het H. Hart.

Het aantal ingeschreven leerlingen groeide langzaam tot aan de Wereldoorlog, maar viel terug in de jaren twintig.

De cijfers leveren het bewijs:

1870-71	33 leerlingen
1886-87	115
1911-12	261
1912-13	428
1923-24	165

De vermindering dient gezien te worden in de algemene achteruitgang van de kantnijverheid en wellicht ook in de concurrentie van nieuwe opgerichte scholen.

Het was niet prettig voor jonge kinderen om bij een kantwerkster in de leer te gaan. Kleine behuizing, gebrek aan licht en de geringe verdiensten lokten geen leerlingen aan. Wie kon het de werklustige vrouwen kwalijk nemen hun kinderen zich niet in de kant te laten bekwamen en de voorkeur te geven in de fabriek te gaan werken? Maar ook daar was de toestand niet zo schitterend... Bovendien ontstond er tegenstand van de geestelijkheid die niet opgezet was met het zedelijke klimaat dat er heerste. Van hun kant schakelden zij zich met al hun krachten in om de sociale toestanden te helpen verbeteren. Onder hun invloed richtten de christelijke vrouwen in 1910 een vakvereniging naast die van de mannen. Het voornaamste punt van deze bond was het ijveren voor het oprichten van een nieuwe kantschool in de Klinkstraat. Deze school werd op 7 november 1910 door kardinaal Mercier plechtig ingezegend. Een bewijs dat de geestelijke overheid veel belang hechtte aan dergelijke instellingen. Turnhout, als voorbeeld voor gelijkaardige scholen, kreeg dan ook als naam Modelkantschool.

Het aantal leerlingen schommelde van jaar tot jaar en verminderde zoals in de school van het H. Graf :

1911-12	450
1919-20	328
1923-24	203

De naam Modelkantschool werd in 1915 veranderd in Kant- en Naaischool tot kantwerken in 1937-38 verdween.

In 1955 verscheen er weer een nieuwe naam: Sint-Lutgardisschool, benaming die sinds enkele jaren vervangen werd door Sint-Agnesinstituut. Kant was al jaren vergeten.

In de gemeenten rond Turnhout werden er voor 1914 ook kantscholen opgericht: Meerhout (1909-1917), Oosthoven (1911),

Oud-Turnhout (1913-1967) en Ravels (1911-1972).

Ravels overleefde de andere scholen tot op 31 augustus 1972, maar zij leefde verder in Turnhout. Zij werd overgenomen door de Academie voor Schone Kunsten die op 1 september 1972 van wal stak met een kantafdeling. Het klossen van kant blijft in ere. Aandacht wordt geschonken aan de traditionele technieken en patronen, maar er wordt ook speciaal gewerkt aan de nieuwere vormen. Leraressen en leerlingen namen met succes deel aan verschillende wedstrijden!

Aantal kantwerksters

Meermaals wordt de vraag gesteld: hoeveel kantwerksters zijn er in Turnhout geweest? In 1765 werd verklaard dat het meeste volk in Turnhout werkte in de "fabricque van tycken, lynwaet ende canten". Soms is het mogelijk een min of meer juist getal op te geven.

Volgens de bevolkingstelling van 1755 leefden er op 8283 inwoners 561 kantwerksters en 81 begijnen. De volkstelling tijdens de Franse bezetting vermeldde 511 kantwerksters en 146 begijnen die zich met het kantklossen bezighielden. Het doet dan wel potserlijk aan dat het aantal werksters in 1762 en 1764 op ongeveer 1000 geschat werd. Het werd nog erger wanneer omstreeks 1910 niet minder dan 3500 kant produceerden.

Hoe komt het dat die talrijke kantwerksters zich nooit verenigd hebben? Hadden zij de moed er niet toe? Toen ze eindelijk daartoe overgingen was de kantnijverheid in volle verval. De poging daartoe kwam te laat.

De oorlogsperiode betekende een ware ramp voor de kant en meteen voor de kantwerksters. Reeds enkele jaren voor 1914 verschenen er tekenen aan de wand. Om de dalende vraag te verhelpen en de nood van de werksters te lenigen werden twee organisaties in het leven geroepen: in 1910 LES AMIS DE LA DENTELLE en in 1911 LA DENTELLE BELGE.

Gebrek aan werk betekende voor velen bittere armoede. Daarom werd te Turnhout in

Naarstige kantwerksters klossen witte juweeltjes op de binnenkoer van hun woning. Turnhout, 1902. (bron: Stadsarchief Turnhout)

1915 een Kantcomité opgericht dat actief bleef tot in 1917, wanneer het door gebrek aan geldmiddelen zijn werking moest staken. Het was zelfs verbonden met het Nationaal Hulp- en Voedingscomité. Het aantal gesteunde kantwerksters bereikte een hoogtepunt in 1916 nl. 1148, maar in maart 1917 waren ze nog met 719. Ook behoeftige werkers uit de omtrek van de stad werden gesteund. Het eerste rapport van het comité 1916 brengt volgend overzicht:

INGESCHREVEN	WERKENDE
Turnhout	1855
Turnhout	1316
Oud-Turnhout	76
Oud-Turnhout	63
Herentals	12
Herentals	// 6
Tielen	2
Tielen	2
Ravels	1
Ravels	1

Rijkevorsel	1
Rijkevorsel	1
Beerse	1
Beerse	1
Meerhout	1
Meerhout	1

Het kantcomité verrichtte goed werk: het keerde 3 fr. maandelijks uit, zorgde voor bestellingen en verkoop alsmede voor het schaars geworden materiaal. Gedurende zijn werking had het comité in 2 1/2 jaar niet minder dan 321.543 fr. uitbetaald. Het einde van de oorlog betekende het verdwijnen van het Kantcomité.

De periode tussen de twee oorlogen luidde het verdwijnen van de kantnijverheid in. De massa werkers stierf geleidelijk uit. Hier en daar waren er nog vrouwen die voor firma's bleven werken.

Handel

Het spreekt vanzelf dat die honderden kantwerksters in eigen persoon niet konden

Een lokaal van de officiële Modelkantschool in de Klinkstraat. De klas was overbevolkt: de leerlingen moesten dicht bij elkaar zitten. Turnhout vóór 1914. (bron Stadsarchief Turnhout)

instaan voor het verhandelen van hun afgewerkte producten. Deze taak lieten ze over aan de handelaars.

Het verhandelen van kantwerken was de taak van de zgn. facteurs of facteuresen die er een kantkantoor op nahielden. Zij kochten het werk op en verkochten het verder aan grote firma's uit Antwerpen. Zo kwam het werk van Turnhoutse arbeidsters ter bestemming in eigen land, maar ook in Noord-Brabant, Frankrijk, Duitsland en Spanje. De handelaars dreven niet alleen "commercie" in kant maar tergelijktijd in andere textielwaren zoals tijk en laken. De facteurs namen de bestellingen op en zorgden voor de uitvoering.

De volkstelling van 1755 brengt de namen van "één facteur in canten" en van 3 facteuresen van het begijnhof. Dit aantal is misleidend want er waren nog meer dergelijke koopvrouwen bekend. In de 18de eeuw zijn er minstens 17 bekend!

De handel schommelde in de 19de eeuw met de politieke en economische toestanden, maar het aantal kantoren verminderde niet: 12 in 1806, 13 in 1846, 17 in 1848 en 12 in 1878. Na een inzinking in dit laatste jaar kan een stijgende lijn genoteerd worden met als hoogtepunt in 1912 : 25!

Na 1918 werd de faam van de kant uit Turnhout hoog gehouden door drie firma's: A. Verwaest, Dierickx-van Pelt en La Campinoise geleid door Mevr. F. Diercxsens-Aubergé. Deze laatste dame dient vooral genoemd te worden. Geboren in Frankrijk (1873), gehuwd met J.E.J. Diercxsens (1873-1948) overleed zij in 1953. Zij was zeer sociaal bewogen en ijverde voor het welzijn van kantwerksters. Daarom ook was zij de stuwende kracht van het Kantcomité en was tevens lid van het Nationaal Comité. Na de oorlog was zij zeer bedrijvig in de firma. De belangrijkheid hiervan blijkt uit het archief dat gelukkig niet vernield werd. Het bestaat

uit de correspondentie, patronen, ontwerpen en perkamenten. Het werd enkele jaren geleden geschonken aan het Textielmuseum het Vrieselhof en het Taxandriamuseum van Turnhout. Beide hebben ze deze belangrijke nalatenschap verdeeld.

Soorten

Turnhout was gekend als productiecentrum van kant, maar kende zelf zoals eerder gezegd, geen eigen typische kantsoort. De kantwerksters kloten vooral de Mechelse ijsgrond die echter geleidelijk en gedeeltelijk moest wijken voor de Parijse en in mindere mate de Rijselse kant. Het leerprogramma van de Modelkantschool bevatte de volgende soorten:

1ste leerjaar : PARIJSE STEEK (enkele slag)

2de leerjaar : RIJSELSE KANT (halve slag)

3de leerjaar : BINCHE

4de leerjaar : MECHELSE KANT (dubbele slag).

Het succes van de Turnhoutse producten was niet alleen te danken aan de degelijkheid, maar ook aan de verzorgde public relations. Geen gelegenheid werd nagelaten om de kant uit Turnhout overal bekend te maken.

Tentoonstellingen

Reeds van in het begin van de 19de eeuw waren de handelaars aanwezig op de grote tentoonstellingen en ze bleven dat ook doen. Zo vinden we hen aanwezig op de volgende exposities:

1806 Nationale Nijverheidstentoonstelling Brussel

1830 Nationale Nijverheidstentoonstelling Brussel

1855 Nationale Nijverheidstentoonstelling Brussel

1862 Wereldtentoonstelling Londen

1867 Wereldtentoonstelling Parijs

1874 Internationale Tentoonstelling Londen

1878 Wereldtentoonstelling Parijs

1881 Tentoonstelling Kunsten, Nijverheid en Oudheden te Turnhout

1895 Wereldtentoonstelling Luik

1913 Internationale tentoonstelling Gent

1927 Tentoonstelling Gent

1930 Wereldtentoonstelling Antwerpen

1935 Wereldtentoonstelling Brussel

Het materiaal voor deze tentoonstellingen werd geleverd door de grote Turnhoutse kantkantoren. Het is bekend dat La Campinoise van Fanny Diercxsens aanwezig was op de internationale tentoonstellingen van Barcelona (1929), Antwerpen (1930), Monza (1930), Brussel (1935), Stockholm (1938), Parijs (1937) en New York (1939).

Geschenken

Wanneer eertijds vreemde gasten Turnhout bezochten, dan werden zij hartelijk onthaald. Het stadsbestuur overhandigde hen als herinnering drie Turnhoutse producten: laken, tijk en kant. De traditie bij het bezoek of speciale geledeheden is blijven bestaan. In 1911 bood koningin Elisabeth aan de echtgenote van de Franse president bij diens bezoek aan België een kanten sjerp aan in Mechelse kant. (280 cm op 80 cm). Vier Turnhoutse kantwerksters hadden er 7 maanden aan gewerkt. Ter gelegenheid van het huwelijk van koning Boudewijn en koningin Fabiola schonk het stadsbestuur het jonge paar een kanten stola geklost door Maria Willems.

Besluit

Turnhout heeft eeuwenlang de faam van kantstad overal verkondigd. Spijtig genoeg was het maar een productiecentrum dat zelf geen eigen soort heeft gekend. Op enkele uitzonderingen na zijn de kantwerksters verdwenen. De magie van het witte kantwerk bestaat niet meer.

BIBLIOGRAFIE

DE KOK (H.). Kant in het Turnhoutse dialect. *Taxandrië*, N.R. LVI (1984), p. 139-147.

- JANSEN (J.). De kantvervaardiging in Turnhout. Haar geschiedenis en bewerking. *Taxandria*, VIII (1911), p. 117-182.
- JANSEN (J.). Het kantwerken in Turnhout. *De stad. Een weekblad voor Vlaanderen*, 13de jaargang (1940), nr.5 (5 april) en nr. 6 (12 april).
- SEGRS (Y.). *Studie over het kantkantoor Manufacture de dentelles Dierckx-Staes en Dierckx-Van Pelt*. Brugge, 1983.
- SORBER (F.). Franny Diercxsens en de kanthandel La Camoise te Turnhout (1910-1940). *Taxandria*, N.R. LVI (1993), p. 11-25.
- VAN AUTENBOER (Eugeen). Kunst en kunstambacht. In: DE KOK (H.) en VAN AUTENBOER (E.) red. *Turnhout. Groei van een stad*. Turnhout, 1983, p. 189.
- VANAUTENBOER (Eugeen). Kant in Turnhout. *Taxandria*, N.R., LVI (1984), p. 6-83.
- VAN AUTENBOER (Eugeen). De vroegste sporen van kant te Turnhout. *Taxandria*, N.R. LXVIII (1996), p. 317-320.
- VERBEEK (A.). Kant nu. *Taxandria*, N.R. LVI (1984), p. 119-138. *Kant 25 jaar: Tentoonstelling Stedelijke Academie voor Schone Kunsten*. Turnhout, 1997.